

Süryani Mikhail Kroniği'nde Eski Türk Dini ve Türklerin İslamiyet'e Geçiş Sebepleri

Umut VAR*

Öz

Antiocheia Kilisesi başrahibi Süryani Mikhail (1126-1199) kilise içerisindeki resmi görevlerinin yanı sıra yazmış olduğu *Maktbanut Zabne (Dünya Tarihi)* isimli kronikle de Ortaçağ Süryani literatürüne eşsiz bir katkı sağlamıştır. İlk insan Adem'den başlayıp 1195 yılına kadarki olayları kaydettiği kroniğinde Mikhail, dönem itibariyle bölgenin önemli aktörlerinden olan Türklerden de sıkça bahsetmektedir. Türklerin anayurdu, Kutsal Kitap'taki konumları ve batıya göçleri hakkında verdiği değerli bilgilerin yanı sıra Mikhail, Türkler'in İslamiyet öncesi din ve inanışlarına da kroniğinde yer ayırmıştır. Gök Tanrı inancı ya da kurt miti gibi Türk tarihi için önemli verileri ihtiva eden bu bilgilerin ardından Türklerin İslamlaşmasını ele alan Mikhail, bu kısımda Türkler'in İslamiyet'e geçişlerini üç önemli sebebe bağlamaktadır. Gök Tanrı inancı, Müslüman öncül Türkler ve İslam'daki gaza ve cihad anlayışları üzerine kurulmuş olan bu sebepler Türk tarihinin kaynaklara nadiren yansımış olan bu dönemi için oldukça önemlidir. Bu çalışmada ise önce eski Türk dini ve inanışları üzerinde durulduktan sonra Mikhail'in kaydettiği sebepler üzerinden Türklerin İslamlaşma süreci incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Süryani Mikhail, Maktbanut Zabne, Kronik, Türkler, İslam.

Ancient Turkish Religion and the Reasons of Islamisation of Turks in the Chronicle of Michael the Syriac

Abstract

Michael the Syriac (1126-1199), abbot of the Antiocheian Church, made some significant and unique contributions to the Medieval Syriac literature with his chronicle named *Maktbanut Zabne (World History)* along his official duties in the church. Michael frequently mentioned Turks as one of the important political actors in the region in his Chronicle. Michael wrote about early Turkish religion and beliefs besides some important information about the homeland of Turks, their place in the Bible and their migration to the West. After giving this valuable information on Turkish culture including Tengrism or the wolf legend, he addressed the Islamisation of Turks. In this chapter, Michael come up with 3 important reasons on why Turks chose Islam. These 3 reasons based upon the subjects of Tengrism, Muslim Turkish precursors and the notion of gaza and cihad, are very significant for illuminating this part of Turkish history. From this point of view, this article dwells on the early Turkish religion/beliefs first and then examines the Islamisation of Turks based on these three reasons Michael put forward.

Keywords: Michael the Syriac, Maktbanut Zabne, Chronicle, Turks, Islam

Giriş

Büyük Mikhail olarak da bilinen Süryani Mikhail'in yaşamı hakkında günümüze kadar detaylı bilgi ulaşmasa da Mikhail'in 1126 yılında Süryani nüfusun yoğun olduğu Melitene (günümüzde Malatya)'de doğduğu bilinmektedir.¹ Doğu kiliselerinde önemli görevlerde bulunan ve din adamları yetiştiren *Qindasi* ailesine mensup olan Mikhail, babası ve amcasını takip ederek Melitene yakınlarındaki Bar-Sauma Manastırı'na girmiş ve teoloji eğitiminden geçerek 1156 yılına kadar *archimendatrite* (başrahip) konumuna yükselmiştir. Başrahip olarak manastır yönetiminin yanı sıra manastır kütüphanesinin genişletilmesi, manastıra ek binalar inşa edilmesi ve manastıra keşişler ile

* Arş. Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Süryani Dili ve Edebiyatı Bölümü.
e-mail: varumutt@gmail.com. Orcid No: 0000-0002-6928-8685.

¹ Abraham Bar Abraham, "Patriarch Michael the Great: Beyond his World Chronicle", *Journal of Assyrian Academic Studies*, 12/2, (1998), s. 33-45.

hacıların da faydalanacağı şekilde su taşıma sisteminin kurulmasına da ön ayak olmuştur.² 1166 yılında ise Antiocheia Süryani Ortodoks patriği VII. Athanasius bar Qutreh (1139-1166)'in ölümünün ardından onun halefi olarak göreve gelen Mikhail, patrikliği boyunca Ermeni Katolikosu Nerses Snorhali (1166-1173) ve IV. Georgy (1173-1193), Antiocheia Latin Patriği Aimery (1139-1193) ve Kudüs Latin Patriği Amaury (1157-1180) gibi dönemin önemli din adamlarının yanı sıra Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan (1155-1192) ve Kudüs kralı IV. Baudouin (1174-1185) gibi devlet adamları ile de iyi ilişkiler kurmuştur. Müslümanlar, Haçlılar ve Bizans üçgeninde yer alan coğrafya ile dönemin siyasi ve sosyal karışıklıkları göz önünde bulundurulduğunda 1199'a kadar Mikhail'in, başında bulunduğu kiliseyi çoğunlukla barışçıl bir politika izleyerek yönettiği söylenebilir.

Mikhail, patriklik görevinin yanı sıra kaleme aldığı eserlerle de dönemin siyasi, dini ve kültürel bakış açısını yansıtarak Orta Çağ Süryani literatürüne eşsiz katkılarda bulunmuştur. Süryani Mikhail'e ait bu eserlerden en önemlisi sayılan ve bu çalışmanın da merkezinde yer alan eseri ise *Maktbanut Zabne* ya da Süryani Mikhail Kroniği'dir. Hıristiyan tarih yazımında erken Orta Çağlardan itibaren devam eden geleneğe uyararak Mikhail'in, insanlık tarihinin en başından 1195 yılına kadarki olayları konu edinen bu kroniği araştırmacılar tarafından Süryani literatürüne ait en uzun metin olarak kabul edilmektedir. Kendi içerisinde bölümlere ayrılan ve *Memre* adı verilen 21 kitaptan oluşan bu kroniğe dair ilk akademik çalışmalar kroniğin Ermenice yazılmış özet şeklindeki kopyası üzerine yapılmış ve Édouard Dulaurier tarafından çevrilerek önce *Journal de Asiatique* (1848- 1849)'de ve ardından *Recueil des Historiens des Croisades* (1869)'te yayımlanmıştır.³ 1887 yılında orijinal Süryanice metin Ignatius Ephrem II Rahbani (1848-1929) tarafından Urfa Aziz Petrus ve Aziz Paulus Kilisesi'nde bulunana kadar, metin 1248 yılında yazılmış bu Ermenice özet üzerinden incelenmiştir. Misyonerlik gezileri sırasında Urfa'ya gelerek Süryanice orijinal metnin kopyasını edinen Jean Baptiste Chabot metin üzerinde uzun ve özverili çalışmalar yaparak metni Fransızca'ya çevirmiş ve çeviri 1899 yılında yayımlanmıştır.⁴ Daha sona çeşitli Avrupa dillerine fragmanlar halinde ya da bütün olarak çevrilen bu kroniğin Türkiye'de Hrant Der Andreasyan, metnin Ermenice versiyonunu göz önüne alarak Türk tarihini ilgilendiren önemli bir kısmını çevirmiş ancak bu çeviri yayımlanmamıştır.⁵ Süryani Mikhail Kroniği'nde Eski Türk Dini ve Türklerin İslamiyet'e Geçiş Sebepleri başlıklı bu incelemede ise J. B. Chabot'nun Fransızca çevirisi merkeze alınarak gerektiği yerlerde H. D. Andreasyan'ın Türkçe çevirisinden de faydalanılmıştır.

Süryani Mikhail Kroniği'nde Türkler: Genel Bir Bakış

Süryani Mikhail, kroniğinin I-XIII. kitaplarında fragmanlar halinde çeşitli defalar Türklerden bahsetmektedir. Ancak bu bahisler Avarların 567 yılında Konstantinopolis'e saldırımları⁶ ya da İslam ordularının Hazar topraklarına yaptıkları akınlar⁷ gibi çoğu zaman Bizans'ın ya da İslam ordularının karşılaştığı Türkler üzerinde yoğunlaşmış ve Türkler anlatının merkezinde yer almamıştır.⁸ Süryani Mikhail, kroniğinin XIV. kitabını ise yaşadığı coğrafyanın dönem itibarıyla en önemli aktörlerinden biri olan Türklerle ayırmıştır. “O zaman Türkler şehirleri ele geçirip hükmetmeye başladıkları için

² Dorothea Weltecke, “Michael the Syrian and Syriac Orthodox Identity”, *Church History and Religious Culture*, Sayı: 89 (2009), s. 115-125; Bar Abraham, “Michael”, s. 33-45.

³ Édouard Dulaurier, “Extrait de la Chronique de Michel le Syrien, comprenant l’histoire des temps écoulés depuis l’année VIIIe du règne de l’empereur Justin II, jusqu’à la seconde année du règne de Léon III, l’Isaurien (573- 717), traduit de l’arménien”, *Journal de Asiatique*, Cilt: 4, Sayı: 12, (1848), s. 281-334; İkinci Kısım: 4/13 (1849), s. 315-376; E. Dulaurier, “Extrait de la chronique de Michel le Syrien”, *Recueil des Historiens des Croisades: Documents arméniens, I içinde*, Paris: Imprimerie Imperiale, 1869, s. 312-409.

⁴ Michael Rabo, *Chronique de Michel le Syrien: Patriarche Jacobite d’Antioche 1166-1199*, IV vol., (çev. Jean Baptiste Chabot), Paris: E. Leroux, 1899-1963.; F. Nau, “Lettre de S.B. Mgr Rahmani au sujet de la publication de la Chronique de Michel”, *Revue de l’Orient Chrétien* 10, 1905, s. 435-438.; Dorothea Weltecke, “The World Chronicle by Patriarch Michael the Great (1126-1199): Some Reflections”, *Journal of Assyrian Academic Studies*, Sayı: 11, (1997), s. 6-30.

⁵ Süryani Mikhail, *Süryani Patrik Mikhail'in Vakâyinâmesi (1042-1195)*, (çev. Hrant Der Andreasyan), Yayınlanmamış TTK Nüshası, 1944.

⁶ Michael, *Chronique*, II, s. 362-363.

⁷ Michael, *Chronique*, II, s. 483 -501.

⁸ Mark Dickens, *Medieval Syriac Historians' Perceptions of the Turks*, MA Tezi, University of Cambridge, Cambridge 2004, s. 21.

*XIV. kitabı onlar hakkında yazıyoruz.*⁹ açıklamasıyla başlayan ve 20 kitabın içerisinde en kısası olan bu kitabın tamamında, Türklerin Eski ve Yeni Ahit anlatılarındaki konumlarından, Türklerin anayurdundan, kültürlerinden, İslam öncesi dinlerinden, batıya göçlerinden ve İslam'a geçişlerinden detaylı bir şekilde bahsedilmektedir. Mikhail'in bu anlatımında Türkler hakkında kitabî bilginin yanı sıra çevreden aldığı duyumlara da yer vermesi bölge insanının yakın bir geçmişte tanışmış olduğu Türkler hakkındaki görüşlerini yansıtmaya açısından oldukça önemlidir.

Hristiyan tarih yazıcılığının ana hatlarından biri olan tarihin Tanrı'nın planı doğrultusunda ilerlediği görüşü Süryani Mikhail Kroniği'nde de kendisini göstermektedir. Dolayısıyla Mikhail, Türklerden bahsederken ilk olarak Eski Ahit anlatılarını kullanarak onları Tanrı'nın planı doğrultusunda ilerleyen tarihe adapte edebilmiştir. Bu doğrultuda Mikhail, ilk olarak Türklerin kökenine dair görüşlerini kaydetmiştir: *"Bu Türkler, Yafes'in çocuklarıdır. Yafes'in çocukları olduğundan Magog'un¹⁰ da çocuklarıdır. Büyük Musa dahi Magog'un Nuh'un oğlu olan Yafes'in çocuğu olduğunu yazmıştır."*¹¹ Türkleri Yafes'in ya da Magog'un çocukları olarak konumlandıran ilk Süryani yazar olan Mikhail, Eski Ahit'teki Yafes karakteri ile Türkleri Hristiyan tarih yazımına adapte etmiştir. Burada daha enteresan olan nokta ise Türk kültüründe Magog'tan olmasa da Yafes'in soyundan gelindiğine dair bir inanın mevcudiyetidir. Bu inancı Kaşgarlı Mahmud da Divan-ı Lugati't-Türk'te kaydetmiştir.¹² Bazı Müslüman müelliflerin eserlerinde de Yecüc ve Mecüc (Gog ve Magog)'ün Türklerle ilişkilendirildiği göz önüne alınırsa, Arapça bilen Mikhail'in bu bilgiyi Arapça kaynaklardan almış olabileceği ya da bu kaynaklardan etkilenen kişilerden duymuş olabileceği düşünülebilir.¹³

Türklerin batıya göçlerini Kutsal Kitap'a bağlı birtakım kehanetlerle bağdaştırdıktan sonra Mikhail, XIV. kitabın II. kısmında Türklerin kuzeydoğudan geldikleri bilgisini vermektedir. Bu bilgiyi sadece kitaplardan ya da kehanetlerden değil aynı zamanda kendi büyüklerinden de duyduğunu belirten Mikhail, Türklerin anayurdundan Pers ülkesinin ilerisinde, Güneş'in doğduğu ve dağların geçit vermediği yerlerde olduğunu kaydetmiştir.¹⁴ Türkler hakkında dönemin diğer yazarlarına nispeten daha ayrıntılı ve daha gerçekçi bilgiler aktaran Mikhail'in kroniğinin ilerleyen sayfalarında ise çalışmamızın da ana konusunu oluşturan Türk dini ve inanışları ile Türklerin İslamiyet'e geçişleri meselesi yer alacaktır.

Süryani Mikhail Kroniği'nde İslamiyet'ten Önceki Türk Dini ve İnanışları

Süryani Mikhail, kroniğini kaleme aldığı XII. yüzyılda bölgedeki Türkler büyük oranda İslamlaşmışlardır. Kendi dönemindeki Türklerin adetleri, inanışları, sosyal ya da siyasi faaliyetlerinden evvel Mikhail, hızlı bir geri dönüş yaparak İslam öncesi İç Asya'da yaşayan Türklerin özellikle dinleri ve çeşitli inanışları hakkında oldukça değerli bilgiler de vermiştir.

1. Türklerin İslam Öncesi Dinlerinin Tanımlanması: Mikhail, kroniğinde bugün çok çeşitli açılardan tartışılan İslam öncesi Türk dinine şu şekilde yaklaşmaktadır:

⁹ Michael, *Chronique*, III, s. 149.

¹⁰ İslam terminolojisinde Yecüc ve Mecüc olarak adlandırılan Gog ve Magog, peygamber Ezekiel'in Kitabı'nda Hz. Nuh'un oğullarından Yafes'in soyundan gelen ve Tanrı'ya karşı şeytanla iş birliği içerisinde olup inançlı insanlarla savaşacak olan doğulu bir topluluk olarak tanımlanmaktadır. Eskatolojik bir anlatı içerisinde yer alan Gog ve Magog topluluklarının hangi milletler olabileceği Müslümanlar, Hristiyanlar ve Museviler için tarih boyunca gelen siyasi ve askeri tehditlere göre değişiklik göstermiştir. Museviler ve Hristiyanlar için Romalılar, Müslümanlar için önce Türkler daha sonra Moğollar bu topluluklarla bağdaştırılmıştır. Emeri van Donzel, *Gog and Magog in Early Christian and Islamic Sources: Sallam's Quest for Alexander's Wall*, Brill Publishing, Leiden 2017, s. 17.

¹¹ Michael, *Chronique*, III, s. 149.

¹² *"Türkler aslında 20 boydur. Bunların hepsi – Tanrı kutsal kılması- Yalavaç Nuh oğlu Yafes oğlu Türk'e dek uzanır."* Mahmud el-Kaşgari, Divanü Lugati't- Türk, çev. Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1985, s. 28.

¹³ Bazı Müslüman müelliflerin Yecüc-Mecüc ve Türkler ilişkilendirmesi bahsi için bk. İsmail Cerrahoğlu, "Ye'cüc – Me'cüc ve Türkler", *AÜİFD*, C. XX (1975), s. 97-125.; Aziz Taşbolotov, *Yecüc ve Mecüc Hakkındaki Hadislerin İsnad ve Metin Açısından Tahlili*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri (Hadis) Anabilim Dalı, 2007. s. 114-121.

¹⁴ Michael, *Chronique*, III, s. 151.

“Onlar gökyüzündeki tek bir Tanrı’ya tapıyorlardı. Tanrı’yi görmeden onun mavi gökyüzü olduğunu düşünüyorlar ve bundan başka herhangi bir şeyi anlamıyorlardı. Bugün de onlardan herhangi bir cahil adama sorulduğu vakit Gök Tengri diye cevap vermektedir.”¹⁵

Yukarıdaki açıklamada da anlaşılacağı üzere Süryani Mikhail, Türklerin İslamiyet öncesi dinlerini bugün ilkel monoteizm¹⁶ olarak açıklanabilen bir inanç sistemi olarak tanımlamaktadır. İslamiyet öncesi Türklerin yaratıcı tek tanrıları elbette Gök Tanrı’dır. Hatta diğer toplulukların dinsel gelişimiyle karşılaştırıldığında Türkler, tanrı anlayışlarını daha iyi ve uzun süre korumuştur. Gök Tanrı’nın herhangi bir tasviri veya tapınağı olmamakla birlikte Gök Tanrı ve yardımcı kutsallarla teolog, esrime uzmanı, otacı, avın yardımcısı, topluluğun ve sürülerin koruyucusu, ruhların kılavuzu ve bilge ozan olan şamanlar aracılığıyla iletişime geçilir.¹⁷ Tanrı, mutlak güç sahibidir, cezalandırıcıdır, koruyucudur ve aynı zamanda evrenin de hükümdarıdır. Bu evrensel hükümdarlık Türk dünyasında düzenli egemenliklerin kurulması ile doğru orantılıdır.¹⁸ Görüldüğü üzere eski Türk dini, İslamiyet ile birçok yönden uyumaktadır. Ancak Mikhail’in kaydettiği ve bugün bazı araştırmacıların da iddia ettiği gibi eski Türk dininde tanrı fikri katı bir monoteist anlayış çerçevesinde düzgüsel bir inanç sistemine sahip değildir. Yaratıcı ve göğün dokuzuncu, yedinci veya on altıncı katlarında oturduğuna inanılan Gök Tanrı’nın yanı sıra yaratıcı olmayan ancak Gök Tanrıya yardımcı olan Umay, Bay Ülgen, Mergen ve Kızağan gibi kutsallar da bulunmaktadır.¹⁹ Bununla birlikte Gök Tanrı dışındaki kutsallara tapımının ve kurbanın da kaynaklara yansımaları, tanrıça fikrinin olabilme ihtimali gibi durumlar eski Türk dinini katı bir monoteist inanç sistemi olmaktan uzaklaştırmaktadır.²⁰ Bu konuda açılması gereken bir başka parantez de kronikteki kaligrafıyla ilgilidir. Kroniğin Süryanice aslında, Türklerin tanrısından bahsedilirken kullanılan 𐎧 [qn] formu –ki transliterasyonu Qan Tengri (ya da Han Tengri/Tengri Han) şeklinde olmalıdır- kronik üzerinde çalışan araştırmacılar arasında tartışmaya sebebiyet vermiştir. Chabot, 𐎧 [qn] formunda yazılmış olsa da bu kısmın 𐎧 [qk] olarak Gök ya da Kök Tanrı’yı niteler şekilde okunması gerektiğini belirtmiştir.²¹ Buna karşılık kaligrafide herhangi bir hatanın olmadığını savunan araştırmacılar ise burada yazılanın Han Tengri olduğunu belirtmişlerdir. X. yüzyılda yaşamış Albanlı bir din adamı olan Movses Dasxuranci’nin yazmış olduğu *Kafkas Albanları Tarihi* adlı kitapta Kuzey Kafkas Hunlarının tanrılarını “*Bunlar [Hunlar] Tangrı Xan olarak seslendikleri büyük ve vahşi bir canavara tapıyorlardı.*” şeklinde tasvir etmesi de Han Tengri ya da Tengri Han formunu savunanların başvurdukları başlıca kaynaklardan olmuştur.²² Bunun yanı sıra Kafkasya’daki Hunların

¹⁵ Michael, *Chronique*, III, s. 152.

¹⁶ İlkel monoteizm, avcı-toplayıcı ilkel grup veya kabilelerin inandıkları ezeli, ebedi ve kanun koyucu yüce yaratıcının merkezde olduğu bir inanç sistemidir. Bu ilkel halkların yüce yaratıcı ile ilişkileri ise onun yüceliğini kabul etmek, kurban sunmak, dua etmek ve dinsel törenler düzenlemek gibi kanallar aracılığıyla sağlanır. Primitif ya da ur-monoteizm olarak da bilinen bu inanç sistemi Wilhelm Schmidt tarafından sistemleştirilmiş olup monoteist olmayan diğer inançların bu sistemden türediği savunulmaktadır. İlkel monoteizmin araştırma alanları Aborjinler, Pigmeler, Kutup bölgesi ve Orta Asya halklarının ilkel inançları ve Antik Filistin inançlarıdır. Bk. Wilhelm Schmidt, *The Origin and Growth of Religion: Facts and Theories*, çev. H.J. Rose, Methuen & Co., London 1935.; Edward Evans-Pritchard, *Theories of Primitive Religion*, Oxford University Press, New York 1987.

¹⁷ Mircae Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi II*, çev. Ali Berktaş, Alfa, İstanbul 2017, s. 14-16.

¹⁸ Hayrettin İ. Erkoç, “Türklerin İslamiyete Geçiş Sürecinde Teğri ve Allah Algıları”, *DTCF Dergisi*, 58.1, (2018), s. 301-336; Mehmet Aydın, “Türklerin Dinî Tarihi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.4, (1997), s. 1-9.

¹⁹ Mircae Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, çev. L. Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2009, s. 80. Başta Radloff olmak üzere bazı doğu bilimciler Türklerin en büyük tanrısının Ülgen olduğunu savunmuşlardır. Wilhelm Radloff, *Sibirya’dan I-IV*, çev. Ahmet Temir, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1994, s. 3-6. Ancak Gök Tanrı, evrenin yaratılışı ya da dünyanın sonu gibi konularla ilgili mitlerde her zaman daha ön planda olmuştur.

²⁰ Erkoç, “Teğri ve Allah”, s. 312-318.

²¹ Michael, *Chronique*, III, s. 156.

²² Movses Dasxuranci, *The History of Caucasian Albanians*, çev. Charles Dowsett, Oxford University Press, London 1961, s. 156.

Tanrı ifadelerinin Tanrı Han olması ve Altay Tatarlarının da Tanrı'yı Han Bey olarak nitelemeleri de kaligrafide Tengri Han formunun geçerliliğini güçlendirmektedir.²³

2. Türkler ve İbrahimî Dinler: Süryani Mikhail, Türklerin İslamiyet öncesi inanışlarından bahsettikten sonra Türkler ve İbrahimî dinler meselesine de değinmektedir: "... ne Musa'yı ne diğer peygamberleri ne de Kurtarıcımız, hayat bağışlayıcımız, İsa Mesih'i tanımıyorlar. Dolayısıyla hiçbir havari ya da vaizin onlara [Türlere] gitmediği düşünülür."²⁴

Süryani Mikhail burada da İslam öncesi Türk inanışları ile ilgili eksik bir çıkarım yamaktadır. Çünkü Hz. Musa ve diğer peygamberler özellikle Hazar Türkleri içerisindeki Museviler tarafından elbette bilinmekte ve bilinmekten ziyade saygı görmektedirler. Bunun yanı sıra Batı'ya göç eden Türkler Hristiyan halklarla karşılaşarak bu halklarla siyasi ve askeri bir takım ilişkiler içerisinde de bulunmuşlardır. Mikhail'in aktardığı şekilde hiçbir havarinin Türklere gitmediği konusu bilinmese de bu bilinmezlik, Türklere Hristiyan misyonerlerin gitmediği ya da onların Hristiyanlıktan habersiz oldukları anlamı taşımamaktadır. Buradaki ilginç nokta ise Mikhail'in bu konu üzerinde yorumsuz kalışıdır. Çünkü Mikhail'in de başında bulunduğu Doğu Kilisesi'nin ve özellikle de Theodorosçu kilisenin Orta Asya'da oldukça yoğun misyoner faaliyetlerde bulunduğu ve hatta Horasan ve Sistan'da psikoposlukları olduğu Mikhail tarafından zikredilmemiştir.²⁵ Bunun sebebi ise ya Mikhail'in bu konudaki ciddi bilgisizliği ya da dönem itibarıyla Doğu Kilisesi'ndeki ayrışmaların yarattığı "ötekini" görmezden gelme durumudur.

3. Türklerde Kurt Motifi: Süryani Mikhail Kroniği'nin XIV. kitabının devam eden sayfalarında ise Türklerdeki kurt motifine rastlanmaktadır. Türklere ait oldukça değerli ve bugün dahi önemle anılan bu yeşil kurt motifi Mikhail'in anlatısında Türklerin batıya göçlerinde onların yol göstericisi olmuştur:

"Denilir ki onlar [Türkler] Doğu'dan Batı'ya göç ederken ve buralara gelirken köpeğe benzeyen bir yaratık gördüler. Bu yaratık onlara öncülük etmekte ve ancak Türkler bunun ne olduğunu ya da nereden geldiğini bilmemekteydiler. Türkler bu yaratığa yaklaşmıyordu da. Göç sırasında hareket edilmesini istiyorsa Türklere kendi dillerinde "guş"²⁶ yani kalkan! [ya da hazırlanın] diyordu. Türkler de hazırlanıp o nereye giderse onun ardından gidiyorlardı. Türkler bu yaratığı şimdiki hükmettikleri yerlere kadar takip etti. Ve yaratık durduğunda Türkler de burada çadır kurdular. Bu yaratık burada kayboldu ve Türkler de o bölgeden ayrılmadılar."²⁷

Süryani Mikhail'in, "köpeğe benzeyen bir yaratık" olarak tasvir ettiği bu motif proto-Türk topluluklarda bir totemik Hunlar ile birlikte ata kültürünün bir parçası olarak şaman elbiselerindeki motiflerde, kaya ve mezar taşlarında kullanılan önemli bir figür haline gelmiştir.²⁸ Kurt, kısa sürede devlet veya hükümdarlık gibi önemli unsurların da simgesi olmuştur.²⁹ Süryani Mikhail'in bahsettiği şekilde konuşan ve yol gösteren kurt motifi ise İslam öncesi Türk halk hikâyelerinde sıklıkla

²³ Peter Golden, *Khazar Studies: An Historico-philological Inquiry into the Origins of Khazars*, Cilt: I, Akadémiai Kiado, Budapest 1980, s.92. ; Serdar Uğurlu, "Eski Türklerin Dini", *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:12, (2012), s. 323- 335; Yaşar Kalafat, *Altaylardan Anadolu'ya Kamizm-Şamanizm*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2004, s. 9.

²⁴ Michael, *Chronique*, III, s. 152.

²⁵ Orta Asya'da Theodorosçu kilisenin varlığı ve faaliyetleri için bk. Mark Dickens, "Syriac Christianity in Central Asia", *The Syriac World içinde*, ed. Daniel King, Routledge, New York 2018, s. 583-624.; Erica C. D. Hunter, "Syriac Christianity in Central Asia", *Zeitschrift Für Religions und Geistesgeschichte*, 44/4, (1992), s. 362-368.

²⁶ Buradaki "guş" kelimesi Chabot'ya göre Türkçedeki göç kökünün Süryaniceye yansımış formudur. (Michael, *Chronique*, III, s. 155). Metnin Türkçe çevirisinde Andreasyan da bu kelimeyi göç köküyle ilişkilendirmektedir. (*Vekayiname*, s. 9). Reşad A. Husseyinov ise bu kelimenin "koş" fiilinden geldiğini savunmaktadır. bk. Reşad A. Husseyinov, "Bir Süryani Metninde Türkçe Goş Terimi", çev. H. Güngör, *Türkiye Diyanet Vakfı Araştırmaları*, Sayı: XXVIII, (1984), s. 196-197.

²⁷ Michael, *Chronique*, III, s. 155.

²⁸ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi: Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar*, Cilt: I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 40.

²⁹ Ahmet Taşağıl, *Göktürk Ülkesine Gelen Çinli Elçilerin Raporlarına Göre Göktürk-Çin İlişkileri (552-630)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1988, s. 187.

kullanılan bir motiftir. Şüphesiz bu yol gösterici kurt da Türklere gelecek devletleri ve hükümdarlıkları konusunda hem coğrafi hem de ilahi bir yol göstermiştir. Aynı şekilde konuşan ve yol gösterici olan bu kurt motifi gök yeleli ilahi niteliğiyle beraber Türklerin en önemli sözlü edebiyat ürünlerinden olan Oğuz Kağan Destanı'nda da yer almaktadır.³⁰

Süryani Mikhail'in kurt motifi merkezli bu göç hikayesini nereden aldığı bilinmemekle birlikte Mikhail'in eserinden birkaç yıl sonra Bar Hebraeus (Ebû'l-Ferac) tarafından kaleme alınan kronikte bu konu ile ilgili bir bahis de geçmektedir:

*“Mübarek İhtiyar adamın [Süryani Mikhail'den bahseder], güya bir köpeğin Selçuk oğullarına rehberlik ettiğine dair anlattığı hikâyeyi başka bir yerde göremedik. İhtimal ki kendisi bu hikâyeyi birinden işiterek yazdı yahut bizim görmediğimiz bir kitaptan nakletti. Çünkü biz bunu hiçbir kitapta da görmedik.”*³¹

O halde Süryani Mikhail, kurt motifi üzerinde yoğunlaşan bu hikâyeyi Türkler aracılığıyla duymuş ya da bu hikâyeyi içeren ancak günümüze ulaşmayan bir kaynağı kullanmıştır. Ancak nihayetinde Mikhail'in kalemi Türk kültürüne dair çok önemli bir motifi bugüne yansıtmıştır. Daha da önemlisi kroniğinde sık sık rastlanıldığı şekilde Mikhail, Türklerin batıya göçü hadisesine onlara eşlik eden kutsal ve gizemli bir yaratık vasıtasıyla ilahi bir kimlik de kazandırmıştır.

4. İslam Öncesi Türklere Göge Atılan Çubukların İlahi Boyutu: İslam öncesi Türk inanışlarına ait Süryani Mikhail'de rastlanılan son önemli veri ise göge atılan çubuklardır. Mikhail'in aktarımına göre çubukların göge atılması insanların ihtilaf içerisinde olduğu bir konuda Gök Tanrı'nın yardımına olan ihtiyaçlarını yansıtmaktadır. Çünkü göge atılan çubuğun göstereceği sonuçta Gök Tanrı'nın iradesinin olduğuna inanılmaktadır:

*“Türkler öncülerini kaybolduktan sonra hükümdarların arasına geldiklerini ve memleketin de iskânlarına yeterli olmadığını gördüler. Bunun üzerine üç kısma ayrıldılar ve her bir kısmın farklı yerlere gitmesine karar verdiler: güneye, kuzeye ve merkeze. Üç çubuk alıp üzerine işaretler koydular ve göge yani Tanrı'nın olduğuna inandıkları yere doğru atıldılar. Çubuklar yere düşünce çubuğu güneye düşmüş olan grup Hind'in yukarısındaki memleketlere gittiler. Güneye gidenler orada putperestler ve Hıristiyanlar buldular ve onlara karıştılar. Çubuğu kuzeye düşenler de Grek İmparatorluğu'nun kuzey sınırında bulunurlar ve bunlara bu bölgenin adıyla Qumayane denilir. Bunlar bu bölgedeki Hıristiyan halkla karışmışlardır. Çubukları ortada bulunanlar ise Arap İmparatorluğu'na doğru yürümüşlerdir. Onlarla karışmışlar ve onların dinini kabul etmişlerdir. İşte mevzumuzu teşkil edenler de bunlardır.”*³²

Bu fragmanda Süryani Mikhail'in bahsettiği şekilde Gök Tanrı'nın iradesine inanarak güneye giden ilk grup Hind ülkesinin kuzeyine yerleşmiş olabilir. Bu bölgede bahsedildiği şekilde paganların yanı sıra Aziz Thomas kültürünü takip eden Hıristiyan varlığı da söz konusudur.³³ Mikhail'in kuzeye gittiklerini belirttiği Türkler ise çok açık bir şekilde Kumanlardır. Ortaçağ boyunca Türkistan'dan Karadeniz'in kuzeyine göç eden son bozkır Türk boyu olan Kuman-Kıpçak grupları Ural ve Volga nehirleri arasına yerleşerek XI-XIII. yüzyıllarda bölgedeki önemli güçlerden biri olmuşlardır.³⁴ Bu grupların büyük bir kısmı yayıldıkları bölgedeki halklar ve siyasi güçlerin etkisiyle

³⁰ “Bir erkek kurt göründü, ışıpta soluyarak! Bir kurt ki gök yeleli! Bir kurt ki gömgök tüylü! Döndü bu kurt Oğuz'a tıpkı bir insan gibi: Ey Oğuz! Askerini ben kendim güdeceğim! Ordunun en önünde ben de yürüyeceğim...” Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, [Uygurca Oğuz Kaan Destanı], s. 120.

³¹ Gregory Abû'l-Ferac, *Abû'l-Ferac Tarihi*, Cilt: I, çev. Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 293.

³² Michael, *Chronique*, III, s. 155. Mikhail'deki bu anlatının bir benzeri Oğuz Kağan Destanı'nda da bulunmaktadır. Mikhail'in kroniğinde göge atılan çubuklar Oğuz Kağan Destanı'nda göge atılan oklarla tasvir edilir ve buna göre Oğuz Kağan, oğullarından Gün, Ay ve Yıldız'ı doğu tarafına; Gök, Dağ ve Deniz'i batı tarafına yönlendirmektedir. Reşit R. Arat, *Oğuz Kağan Destanı*, Burhaneddin Basımevi, İstanbul 1936, s. 31.

³³ Joseph Zelazny, “The Tradition of St. Thomas' Mission to India in the Light of Patristic Sources”, *Orientalia Christiana Cracoviensia*, Sayı: 3, (2011), s. 165-172.

³⁴ Kuman-Kıpçak gruplarının ilerleyişleri, bölgede hâkimiyet kurmaları, diğer milletlerle ilişkileri ve kültürleri için bk. Asım Korkmaz, *11. Ve 14. Yüzyıllar Arasında Doğu Avrupa'da Bir Türk Kavmi: Kuman-Kıpçaklar*, Edirne Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Hıristiyanlaşmışlardır.³⁵ Mikhail'in bahsettiği üçüncü grup ise şüphesiz Selçuklulardır. Mikhail, kaynaklara yansıyan Türklere ait oldukça nadir inanışlardan biri olan bu göğe atılan çubuk mevzusunu günümüze taşımakla kalmamış hem de Türklerin batıya göçlerine ilahi bir başka itici güç de bulmuştur. Kroniğinin XIV. kitabının bu kısmında Mikhail, Türklerin gelişini kendi istekleri doğrultusunda değil Tanrı'nın isteği doğrultusunda olduğunu tekrar savunarak Tanrı'ya dualar etmiş ve Türklerin İslamlaşması meselesine geçmiştir.³⁶

Süryani Mikhail Kroniği'nde Türklerin İslamiyet'e Geçiş Sebepleri

Süryani Mikhail, XIV. kitabının beşinci ve son kısmını Türklerin İslamiyet'i benimsemesi anlatısına ayırmıştır. *Türk Milletinin Araplarla Dinde Birlik Etmesi Hakkında*³⁷ başlığıyla sunulan bu konuda Süryani Mikhail, Türklerin Müslümanlaşmasının hızlı ve kolay olduğu girizgâhından sonra bu kolaylığın sebeplerini üç madde şeklinde sıralamaktadır. Konuya değinen kaynaklar arasında Mikhail'in yazdığı kroniğin özgünlüğü de işte bu üç önemli sebepten gelmektedir.

Süryani Mikhail'e göre birinci sebep Türklerin İslamiyet'ten önceki dinlerinin de tek tanrılı bir din olmasıdır: “*Yerleştikleri iç bölgelerde dahi Türkler, görünen göğü Tanrı olarak düşünmelerine rağmen, her zaman tek bir Tanrı'ya inanmışlardır.*”³⁸

Eski Türk dini bu çalışmanın başında gereğince ele alındığı için burada Mikhail'in girizgâh olarak vurguladığı Türklerin Müslümanlaşmalarının kolay ve hızlı olduğu bahsi üzerinde durulacaktır. Türklerin İslamlaşma süreci elbette Mikhail'in düşündüğü kadar kolay ve hızlı bir süreç değildir. Bu hızlı İslamlaşma fikri ülkemizde de bir süre yaygın olarak benimsenmiştir. Ancak son dönemde konu üzerinde çalışmalar yapan uzmanların bu süreci bilimsel veriler üzerinden tartışmaları Türk tarihinin genel kanıların ve spekülasyonların ötesine geçemeyen bu önemli dönüm noktasını daha anlaşılır şekilde gözler önüne sermiştir.³⁹ Pek de hızlı olmayan bu süreçte, Kur'an ve sünnete dayanmakla birlikte çeşitli dış etkenlerin de yoğun etkisi altında kalan tasavvuf hareketi Türk kültürü ve dini ile İslam'ı uzlaştıran önemli bir kanal olmuştur.⁴⁰ Henüz VIII. yüzyılda Maverâünnehir ve Horasan bölgelerinde görülen tasavvufi hareketler kanalıyla İslamiyet öncesi Türk dinindeki bazı öğeler İslamlaştırılmıştır.⁴¹ Tasavvuf etkeninin yanı sıra Müslüman tüccarlar ile Türkler arasında zamanla gelişen ekonomik etkileşim, Türkistan coğrafyasındaki ribatlar, bölgeye iskan edilen Müslümanlar gibi etkenler de bu sürecin önemli araçlarıdır.⁴² Neticede İslamiyet öncesi Türk dini ve sosyal yapısında İslamiyet ile bağdaşan öğeler olduğu gibi birbirine zıt bazı öğelerin de bulunduğu kabul edilerek dönemin sosyal, ekonomik ve askeri unsurlar dahilinde Türk grupları arasında İslamlaşma serüveninin zamana yayılmış bir süreç olduğu ve bu süreçte de uzlaşmaya dair bazı kanalların aktif olarak var olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Süryani Mikhail'in, Türklerin İslamiyet'e geçmesine dair verdiği ikinci sebep ise öncü Türkler ve daha sonra batıya göç eden Türkler arasındaki ilişki temellidir. Mikhail bu sebebi şu şekilde kaydetmiştir:

“*Persler zamanında öncü Türkler Margiana⁴³ bölgesini ele geçirip oraya yerleştiler. Tayyaye İmparatorluğu⁴⁴ buraya ulaştığında Perslere ve doğunun tüm imparatorluklarına son verdi ve tek başına*

³⁵ Karadeniz'in kuzeyindeki Kuman-Kıpçak grupları arasında Rusların etkisiyle Ortodoksluk yaygınlaşırken daha batıda olan gruplar Töton Şövalyeleri, Dominiken tarikatı ve Macarların etkisiyle Katolik olmuşlardır. Korkmaz, *Kuman Kıpçaklar*, s. 123-124. Ayrıca bk. Peter Golden, “Religion Among the Qipçaqs of Medieval Eurasia”, *Central Asiatic Journal*, 42/2, (1998), s. 180-237.

³⁶ Michael, *Chronique*, III, s. 156.

³⁷ H. Andreasyan, bu başlığı *Türk Kavminin Dinde Araplarla Birlik Hasıl Etmesi Hakkında* şeklinde çevirmiştir. Andreasyan, Mihail, s. 11.

³⁸ Michael, *Chronique*, III, s. 156.

³⁹ Konu üzerine değerlendirmeler, eleştiriler ve çözüm yöntemleri için bk. A. Yaşar Ocak, *Türkler, Türkiye ve İslam: Yaklaşım, Yöntem ve Yorum Denemeleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 26.

⁴⁰ Zamira Ahmedova, *Türkler Arasında İslamiyet'in Yayılmasında Tasavvufun Rolü*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, 2006, s. 30-32.

⁴¹ M. Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Akçağ, Ankara 2003, s. 50.

⁴² Bekir Biçer, *Türklerin İslamlaşma Süreci*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s. 115-150.

⁴³ Önceleri Mauru ya da Marguş adlarıyla anılan ve İskender'in fetihleri sonrası Margiana adı verilen bölge Merv şehri ve geniş çevresine tekabül etmektedir. Bölge günümüzde Türkmenistan, Özbekistan ve Afganistan

kaldı. Şimdi Margiana bölgesine girmiş olan Türkler, Pers halkı gibi Arap İmparatorluğu'na katıldılar. Daha sonra bölgeye göç eden Türkler, burada kendi dillerini konuşan akrabalarıyla karşılaştılar ve onların dinlerini de kabul ettiler."⁴⁵

Margiana bölgesine önceden yerleşen ve Perslerle birlikte Müslümanlaşan Türklerin kimliği araştırmacılar tarafından hâlâ tartışılan bir konudur. Bir kısım araştırmacı bu Türklerin halifenin ordusundaki Türkler olabileceğini savunurken bir kısım araştırmacı da öncü Müslüman Türkler kavramının tarihsel bir gerçekliği olmadığını belirtmektedir.⁴⁶

Margiana ve çevresi de dahil olmak üzere bölgedeki Türklerin yayıldıkları alanın sınırlarını tespit etmek yazılı kaynakların ve arkeolojik çalışmaların yetersizliği gibi sebeplerden dolayı oldukça güç olmakla birlikte genel bir tablo çizilebilir. Margiana ve çevresinde daha önceden göç eden Türk grupları ve İranî halkların varlığı bilinmekle beraber İslam fetihlerine kadar bölgede güçlü bir şekilde varlığını gösteren ilk Türk devleti Akhunlardır.⁴⁷ Sasani sınır boylarında yağma faaliyetleri gösteren Akhunlar, Sasani hükümdarı V. Behram (421-438) zamanında kısa bir süre Margiana bölgesini ele geçirmişlerse de tam anlamıyla bölgeyi hakimiyetleri altına almaları V. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiştir.⁴⁸ Bölgedeki ikinci yoğun Türk faaliyetleri de Göktürk Devleti ile görülmektedir. 557 yılında Göktürkler tarafından yıkılan Akhun Devleti'nin ardından bölgedeki Sasani-Göktürk çekişmesi Margiana'da Göktürk etkisinin de olduğunu göstermektedir. Bu halde İslam orduları Margiana bölgesine ulaştığında bu bölge ve çevresinde Akhun bakiyeleri olan küçük devletçikler, Sasani komutanlarının yönettiği bir takım küçük bölgeler ile Türkler tarafından yönetilen şehir devletleri bulunmaktaydı. Bu coğrafyada İslam ordularına karşı mukavemetin genelde Türklerden gelmiş olması da bölgedeki Türk yoğunluğunu göstermektedir.⁴⁹ Tüm bunlardan hareketle öncü Müslüman Türklerin Akhun bakiyeleri ile şehir devletlerinde varlıklarını sürdüren Türkler olabileceği göz önüne alındığında bölgedeki Türk varlığını reddeden ve öncü Türklerin tarihsel bir gerçekliği olmadığını savunan tez kolayca çürütülebilir. Bunun yanı sıra *Haytal/Habtal* olarak adlandırılan ve günümüzde İran'da yaşayan Halaç Türkleri ile ilişkilendirilen Akhun bakiyelerinin 709-710 Toharistan yenilgisi sonrasında İslamlaşma sürecine girdikleri düşünüldüğünde öncü Müslüman Türklerin kimliği hakkında daha net çıkarımlar yapılabilir.⁵⁰

---

sınırları dahilindedir. Güçmurat Soltanmuradov, "Eski Merv Çevresine Kültür Felsefesi Açısından Bir Bakış", *Bilig*, S. 27, (2003), s. 1-17.

⁴⁴ Göçmen anlamına da gelen *Tayyaye* kelimesi Süryani yazarlar tarafından İslam öncesi ve İslami dönemdeki Arapları niteleyen isimlerden biridir. Bk. Michael P. Penn, *Envisioning Islam: Syriac Christians and the Early Muslim World*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 2015, s. 20.

⁴⁵ Michael, *Chronique*, s. 156

⁴⁶ Dickens, *Syriac*, s. 68.

⁴⁷ Aydın Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni, Samaniler*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2013, s. 56. Büyük Hun Devleti'nin parçalanmasıyla batıya göç eden Akhunlar'ın Sasanilerle ilk ilişkileri III. yüzyıla dayanmaktadır ve bu ilişkiler Avrasya'da göçer-yerleşik devlet etkileşimini harika bir şekilde göstermektedir. Sasanilerle oldukça yoğun ilişkiler içerisinde olan Akhunlar, Sasaniler'in taht meselelerine ve askeri faaliyetlerine dahi müdahalelerde bulunmuşlardır. Hatta II. Yezdegird (438-457)'in ölümüyle beraber iç karışıklıklar yaşayan Sasaniler'i bir süre vergiye dahi bağlamışlardır. Peter Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. Osman Karatay, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2016. s. 95. Dursun A. Akbulut, "Akhunlar (Kionit/Hyon) ve Eftalitler Çağında Maverünnehir ve Horasan'da Türkler", ed. H. Güzel, C. Çiçek ve S. Koca, *Türkler (İlkçağlar)*, C. I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 831-844.; Cihad Cihan, "Türk-Sasani Askeri İttifakları ve Sasani Ordusunda Türkler", *MKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. XII, S. 32, (2015), s. 89-107.

⁴⁸ Parvaneh Pourshariati, *Decline and Fall of the Sasanian Empire: The Sasanian Parthian Confederacy and the Arab Conquest of Iran*, Palgrave Macmillan, New York 2008, s. 259.

⁴⁹ Usta, *Samaniler*, s. 58.

⁵⁰ Ahmet Tabakoğlu, *Afganistan Tarihi*, Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Ekonomik Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul 1998, s. 364. Akhun bakiyelerinin Halaç Türklerinin ataları oldukları tezine dair bk. Enver Konukçu, "Akhunların Kalıntısı Olarak Kalaçlar (Halaçlar)", *Türkler (İlkçağlar)*, ed. H. Güzel, C. Çiçek ve S. Koca, C.I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 845-849.; Akhun bakiyelerinin İslamlaşma süreçleri için bk. Enver Konukçu, "Akhunlar", ed. H. Güzel, C. Çiçek ve S. Koca, *Türkle (İlkçağlar)* ed. H. Güzel, C. Çiçek ve S. Koca, C.I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 827-830.; Belal H. Khajeh, *İran'da Yaşayan Halaç Türklerinin Sosyo-Kültürel Yapısı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, 2013, s. 148-150.

Konuya dair bir diğer görüş olarak öncü Türklerin erken dönemde Müslümanlaşmış ve halifenin ordusunda görev alan Türkler olabileceği de göz ardı edilemeyecek kadar önemli bir tezdır. Nitekim Müslüman olan Türklerin özellikle Nasr b. Sayyar'ın Horasan valiliği sırasında halifenin ordusundaki nüfus ve nüfuzlarının artmış olması çeşitli İslam kaynaklarına da yansımıştır.⁵¹ Dolayısıyla Margiana'daki Türkler, halifenin ordusunda kendileriyle aynı dili konuşan Müslüman Türklerle karşılaştıklarında Mikhail'in bahsettiği şekilde bir etkileşimin gerçekleşmesi mümkündür.

Süryani Mikhail'in kroniğinde sunduğu üçüncü sebep ise Türklerin savaşı özellikleri kaynaklıdır:

“Araplar paralı asker olarak Türkleri Greklerle savaşta yanlarına götürdüklerinde Türkler zengin topraklara girdi ve talan ettiler. Bunlar, Araplardan [İslamiyet'i] duydular. Yabancılar taptikları put ve benzeri şeylere tapmaktan vazgeçerlerse, İslamiyet'i tanırlarsa onlara güzel ve zengin topraklar verilecek ve onlar buralarda hükmedeceklerdir diyen Muhammed'in dinini kabul ettiler. Bu arzuya sünnet edilmeyi, yasalara uymayı ve ibadet etmeden önce abdest almayı da kabul ettiler.”⁵²

Türkler arasında İslamiyet'i cazip kılan ikincil dereceden etkenlerden biri olarak Süryani Mikhail'in kaydettiği bu son sebep bazı soruları da beraberinde getirmektedir. Savaşın aynı zamanda dinî bir çerçevesi olduğu için İslam ordularında Müslüman olmayan askerler oldukça nadir görülebilecek bir olgudur. Bundan hareketle Mikhail'in bu fragmanda bahsettiği Türklerin kimliği de belirsizdir. Ancak İslamlaşma sürecinde Türkler için hâkimiyet alanı genişletme ve bunun getireceği maddi kazancın yanı sıra manevi kazançlar da İslamlaşmada önemli motivasyonlardandır.⁵³ Siyasi ve askeri arka plana sahip olan bu motivasyon bir diğer Süryanice kaynak olan Abû'l-Farac tarihinde de vurgulanmaktadır.⁵⁴ Buradaki hâkimiyet alanı genişletme ve bu durumun maddi ve manevi arka planı Türklerin cihan hâkimiyeti düşüncesi ile İslam'daki cihad anlayışı temelinde değerlendirilebilir. Nitekim Türkler tarih sahnesine çıktıkları en erken dönemden itibaren cihan hâkimiyeti düşüncesinde idiler. Bu düşüncenin konar-göçer yaşamın getirdiği unsurlardan doğan maddi kaynakları olduğu gibi ilahi kudret ile temellendirilen manevi kaynakları da mevcuttur.⁵⁵ Tanrı iradesiyle tahta oturan Türk hakanları, bu ilahi kudrete bağlı kalarak topraklarını genişletmiş ve onun adına yeryüzünde halkını korumuştur. İslamiyet'e geçiş ile birlikte Türklerin cihan hâkimiyeti düşüncesi içeriğini değiştirmeden sadece kavramlarını İslam'a adapte ederek İslam'daki cihad anlayışıyla birleşmiş ve bu süreçten sonra maddi ve manevi bir yükselişe geçen Türkler, cihan hâkimiyeti düşüncelerini de İslam'a hizmet amacı ile tanzim etmişlerdir. Nihayetinde Mikhail, Türklerin İslamiyet'e geçiş sürecini yukarıda belirtilen üç madde üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Bu üç maddede her ne kadar bazı kronolojik ve olgusal eksiklikler bulunsa da Süryani Mikhail kroniği, Türklerin İslamiyet'e geçiş sürecinin bu ölçüde açık ve net olarak kaydedildiği nadir kaynaklardandır.

Sonuç

Türk tarihçiliğinde bugün hâlâ tam anlamıyla aydınlatılmayı bekleyen konuların başında gelen Eski Türk dini ile Türklerin İslamiyet'e geçişi meselesine dair en önemli kaynaklardan biri de Süryani Mikhail Kroniği'dir. Hıristiyan tarih yazımı içerisindeki diğer kroniklerle karşılaştırıldığı zaman Mikhail, Türkleri ve kültürlerini nispeten daha olumlu yansıtmış ve barındırdığı detaylı bilgiler Hıristiyan tarih yazımı içerisindeki hiçbir eserde de bu denli açık yer almamıştır. Türklerin batıya göçlerini Tanrı'nın Hıristiyanlara verdiği bir ceza olarak gören Hıristiyan tarih yazımından farklı bir yol izleyerek Yakındoğu tarihini derinden etkileyen bu göçü ve sonrasında yaşanan olayları siyasi ve dini tek tip düşmanlıktan daha farklı bir zeminde değerlendirmiştir. Aynı zamanda Süryani Mikhail Kroniği, bölgede yaşayan Hıristiyan nüfusun en azından bir bölümünün dönem itibarıyla karakterlere ve olaylara bakışını yansıtmaya açısından da önemlidir. Bu sebeple Süryani Mikhail Kroniği salt tarih

⁵¹ el-Câhız, *Manakib Cund el-Hilafa ve Faza'il el-Etrak*, çev. Ramazan Şeşen, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1967, s. 28.; el-Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, çev. Mustafa Fayda, Sıyer Yayınları, İstanbul 2013, s. 492-494.

⁵² Michael, *Chronique*, III, s. 156-157. Robert Hoyland, *Seeing Islam as Others Saw It*, The Darwin Press, New Jersey 1997, s. 129-131.

⁵³ Dickens, *Syriac*, s. 69.

⁵⁴ “Bunlar [Türkler] İnanlıların Müslüman olduklarını göreyek birbirleri ile konuştular: Biz içinde yaşamak istediğimiz bu memleket halkının dinini kabul etmez ve onların türelerine uymazsak bir kimse bize iltifat etmez ve biz tek başımıza yaşamağa mahkûm bir azlık halinde kalırız.” Abû'l-Farac Tarihi, C. I, s. 293.

⁵⁵ Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Nakışlar Yayın, İstanbul 1980, s. 129.

anlatısından ziyade Hristiyan tarih yazımı ya da felsefesi incelendiğinde istisnaları oluşturan örneklerdendir. Daha detaylı düşünüldüğünde bu kronik, siyasi dinamiklere bağlılıktan uzak ve alternatif bir tarih yazım geleneği oluşturan Süryani entelektüellerinin tarihin söz konusu sayfasına dair görüşlerinin bir aynası olarak görülebilir.

Özellikle de Türk tarihçiler için oldukça önemli bir kaynak olan Süryani Mikhail Kroniği'nin bir kısmının dilimize çevrilmiş olması ve bunun da yayımlanmaması maalesef bu kroniğin tamamının Türk araştırmacılar tarafından tanınmasını zorlaştırmakla beraber ihtiva ettiği bilgilerden de yararlanmayı zorlaştırmaktadır. Türk tarihinin kaynak açısından oldukça az ve her türlü manipülasyona da açık olan İslamlaşma evresi, bu gibi kaynakların Türk akademisine tanıtılması ile daha bilimsel bir zemine oturtulacaktır. Dolayısıyla bu çalışma, başlığında belirtilen bilimsel amacın yanı sıra aynı zamanda Türklerin İslamiyet'e geçişi konusunda çalışma yapmak isteyen araştırmacıların yolunu aydınlatmak için bekleyen en önemli ışıklardan biri olan Süryani Mikhail Kroniği'ne dikkat çekmeyi de hizmet edinmiştir.

Kaynakça

Abraham Bar Abraham, "Patriarch Michael the Great: Beyond his World Chronicle", *Journal of Assyrian Academic Studies*, Cilt: 12, Sayı: 2, (1998), s. 33-45.

Ahmet Tabakoğlu, *Afganistan Tarihi*, Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Ekonomik Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul 1998.

Ahmet Taşağıl, *Göktürk Ülkesine Gelen Çinli Elçilerin Raporlarına Göre Göktürk-Çin İlişkileri (552-630)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, 1988.

Ahmet Y. Ocak, *Türkler, Türkiye ve İslam: Yaklaşım, Yöntem ve Yorum Denemeleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

Asım Korkmaz, *11. Ve 14. Yüzyıllar Arasında Doğu Avrupa'da Bir Türk Kavmi: Kuman-Kıpçaklar*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2014.

Aydın Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni, Samaniler*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2013.

Aziz Taşbolotov, *Yecüc ve Mecüc Hakkındaki Hadislerin İsnad ve Metin Açısından Tahlili*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri (Hadis) Anabilim Dalı, 2007.

Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi: Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar*, C.I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

Bekir Biçer, *Türklerin İslamlaşma Süreci*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013.

Belal H. Khajeh, *İran'da Yaşayan Halaç Türklerinin Sosyo-Kültürel Yapısı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, 2013.

Cihad Cihan, "Türk-Sasani Askeri İttifakları ve Sasani Ordusunda Türkler", *MKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: XII, Sayı:32, (2015), s.89-107.

Dorothea Weltecke, "Michael the Syrian and Syriac Orthodox Identity", *Church History and Religious Culture*, Sayı: 89, (2009), s. 115-125.

Dorothea Weltecke, "The World Chronicle by Patriarch Michael the Great (1126-1199): Some Reflections", *Journal of Assyrian Academic Studies*, Sayı: 11, (1997), s.6-30.

Dursun A. Akbulut, "Akhunlar (Kionit/Hyon) ve Eftalitler Çağında Maveraünnehir ve Horasan'da Türkler", ed. H. Güzel, C. Çiçek ve S. Koca, *Türkler (İlkçağlar)*, C. I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 831-844.

Édouard Dulaurier, "Extrait de la chronique de Michel le Syrien", *Recueil des Historiens des Croisades: Documents arméniens*, içinde, Imprimerie Imperiale, Paris 1869, s. 312-409.

Édouard Dulaurier, "Extrait de la Chronique de Michel le Syrien, comprenant l'histoire des temps écoulés depuis l'année VIIIe du règne de l'empereur Justin II, jusqu'à la seconde année du règne de Léon III, l'Isaurien (573- 717), traduit de l'arménien", *Journale Asiatique*, C. IV, S. 12, (1848), s. 281-334.

Edward Evans-Pritchard, *Theories of Primitive Religion*, Oxford University Press, New York 1987.

- el- Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, Çev. Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul 2013.
- el-Câhız, *Manakib Cund el-Hilafa ve Faza'il el-Etrak*, Çev. Ramazan Şeşen, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1967.
- Emeri Van Donzel, *Gog and Magog in Early Christian and Islamic Sources: Sallam's Quest for Alexander's Wall*, Brill Publishing, Leiden 2017.
- Enver Konukçu, "Akhunlar", ed. H. Güzel, C. Çiçek ve S. Koca, *Türkler (İlkçağlar)*, C.I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.827-830.
- Enver Konukçu, "Akhunların Kalıntısı Olarak Kalaçlar (Halaçlar)", ed. H. Güzel, C. Çiçek ve S. Koca, *Türkler (İlkçağlar)*, C.I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.845-849.
- Erica C. D. Hunter, "Syriac Christianity in Central Asia", *Zeitschrift Für Religions und Geistesgeschichte*, 44/4, (1992), s.362-368.
- Francis Nau, "Lettre de S.B. Mgr Rahmani au sujet de la publication de la Chronique de Michel", *Revue de l'Orient Chrétien*, Sayı:10, (1905), s. 435-438.
- Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l- Farac Tarihi*, Cilt: I, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- Güçmurat Soltanmuradov, "Eski Merv Çevresine Kültür Felsefesi Açısından Bir Bakış", *Bilig*, S. 27, (2003), s.1-17.
- Hayrettin İ. Erkoç, "Türklerin İslâmiyete Geçiş Sürecinde Tanrı ve Allah Algıları", *DTCF Dergisi*, 58.1, (2018), s. 301-336.
- İsmail Cerrahoğlu, "Ye'cüc – Me'cüc ve Türkler", *AÜİFD*, C. XX, (1975), s. 97-125.
- Jean Baptiste Chabot, *Chronique de Michel le Syrien: Patriarche Jacobite d'Antioche 1166-1199*, IV Cilt, E. Leroux, Paris 1899-1963.
- Jemmy Rose, "The Sogdians: Prime Movers Between Boundaries", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, Cilt: XXX, Sayı: III, (2010), s. 411-419.
- Joseph Zelazny, "The Tradition of St. Thomas' Mission to India in the Light of Patristic Sources", *Orientalia Christiana Cracoviensia*, Cilt: 3, (2011), s. 165-172.
- Mahmud el-Kaşgari, *Divanü Lugat-it Türk*, Çev. B. Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1985.
- Mark Dickens, "Syriac Christianity in Central Asia", *The Syriac World* içinde, ed. Daniel King, Routledge, New York 2018, s. 583-624.
- Mark Dickens, *Medieval Syriac Historians' Perceptions of the Turks*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, University of Cambridge, 2004.
- Mehmet F. Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Akçağ, Ankara 2003.
- Michael P. Penn, *Envisioning Islam: Syriac Christians and the Early Muslim World*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 2015.
- Mircae Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi II*, Çev. A. Berktaş, Alfa Yayınları, İstanbul 2017
- Mircae Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, Çev. L. Arslan, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2009.
- Movses Dasxurancı, *The History of Caucasian Albanians*, Çev. C.J.F. Dowsett, Oxford University Press, London 1961.
- Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Nakışlar Yayın, İstanbul 1980.
- Parvaneh Pourshariati, *Decline and Fall of the Sasanian Empire: The Sasanian Parthian Confederacy and the Arab Conquest of Iran*, Palgrave Macmillan, New York 2008.
- Peter Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. Osman Karatay, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016.
- Peter Golden, "Religion Among the Qıpçaqs of Medieval Eurasia", *Central Asiatic Journal*, 42/2, (1998), s. 180-237.
- Peter Golden, *Khazar Studies: An Historico-philological Inquiry into the Origins of Khazars*, C. I, Akadémiai Kiado, Budapest 1980.

Reşad A. Husseynov, “Bir Süryani Metninde Türkçe Goş Terimi”, Çev. H. Güngör, *Türkiye Diyanet Vakfı Araştırmaları*, Cilt: XXVIII, (1984), s. 196-197.

Reşit R. Arat, *Oğuz Kağın Destanı*, Burhaneddin Basımevi, İstanbul 1936.

Robert Hoyland, *Seeing Islam as Others Saw It: A Survey and Evaluation of Christian, Jewish and Zoroastrian Writings Early Islam*, The Darwin Press, New Jersey 1997.

Serdar Uğurlu, “Eski Türklerin Dini”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: XII, (2012), s. 323- 335.

Süryani Patrik Mikhail'in Vakâyinâmesi (1042-1195), Çev. H.D. Andreasyan, Yayımlanmamış TTK Nüshası, 1944.

Wilhelm Radloff, *Sibirya'dan I-IV*, Çev. A. Temir, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1994.

Wilhelm Schmidt, *The Origin and Growth of Religion: Facts and Theories*, Çev. H.J. Rose, Methuen & Co., London 1935

Yaşar Kalafat, *Altaylardan Anadolu'ya Kamizm-Şamanizm*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2004.

Zamira Ahmedova, *Türkler Arasında İslamiyet'in Yayılmasında Tasavvufun Rolü*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, 2006.